

Boravak Jamesa Joycea u Puli (1904.-1905.) u širem kontekstu reformiranja nastave stranih jezika

Renata Šamo*

renata.samo@unipu.hr

<https://orcid.org/0000-0002-6235-9890>

<https://doi.org/10.31192/np.20.1.11>

UDK: 821.152.1Joyce, J.

811.111'242:37.091.3(497.57)“1904/1905“

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno: 17. svibnja 2021.

Prihvaćeno: 16. studenog 2021.

Veliki svjetski pisac James Joyce kraće je vrijeme (30. listopada 1904. – 5. ožujka 1905.) u Puli poučavao engleski jezik u jednoj od Berlitzovih škola, a polaznici tečaja su bili uglavnom austrijski mornarički časnici. U ovom radu, nakon pregleda osnovnih bio-bibliografskih podataka o Joyceu i prilika pod kojima je došao u najvažniju luku Dvojne Monarhije, autorica razmatra njegovo poučavanje u kontekstu tada prevladavajuće direktne ili prirodne metode nastale pod okriljem pokreta čiji je glavni cilj bio unijeti istinske promjene u nastavu stranih jezika. Rad, dakle, jest rijedak suvremeni prilog istraživanju povijesti nastave engleskog jezika u nas, a mogao bi također pobuditi zanimanje onih koje zanima književnost znamenitog irskog pisca.

Ključne riječi: Berlitzova škola, direktna metoda, James Joyce, Pula, reformski pokret.

* Prof. dr. sc. Renata Šamo, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Ivana Matetića Ronjgova 1, HR-52100 Pula.

Uvod

U hrvatskim znanstvenim i stručnim krugovima možda su nedovoljno poznate pojedinosti o vrlo kratkom boravku Jamesa Joycea u Puli početkom prošlog stoljeća, što dobrim dijelom ujedno proizlazi iz činjenice da ne postoji značajniji korpus relevantnih radova na tu temu, uglavnom s iznimkom onih koji su ovdje uvršteni. Stoga ćemo u prvom dijelu predstaviti najznačajnije pojedinosti o njemu da bismo potom razmotrili njegovu prolaznu pulsku epizodu s osobitim osvrtom na reformski pokret u nastavi stranih jezika unutar kojeg je, također, djelovala jedna od tada popularnih Berlitzovih škola – ona u kojoj je budući književnik poučavao engleski jezik. U gotovo svim se relevantnim izvorima iz područja primijenjene lingvistike upravo taj lanac škola navodi kao najpoznatiji primjer takozvane direktne ili prirodne metode u globalnoj metodičkoj praksi, nastale pod okriljem spomenutih reformi. Polazeći od njezinih glavnih specifičnosti i poznatih povijesno-biografskih okolnosti, nastojat ćemo rekonstruirati kontekst u kojem je Joyce poučavao uglavnom časnike ratne mornarice i carsko-kraljevske namještenike u doba kada je Pula bila nadaleko poznata po svojem prosperitetnom položaju unutar Dvojne Monarhije. S obzirom na glavni cilj, rad bi trebao biti koristan prilog proučavanju povijesti učenja stranih jezika, poglavito engleskog, na tlu današnje Republike Hrvatske, ali se ujedno nadamo da bi mogao pobuditi i zanimanje povjesničara književnosti, osobito onih koji istražuju život i djelo slavnog irskog autora.

1. James Joyce (1882.-1941.)

James (Augustine Aloysius) Joyce rođen je u Dublinu 2. veljače 1882. godine, a preminuo u Zürichu 13. siječnja 1941. godine. Bio je najstariji sin u obitelji s četiri sina i šest kćeri. Školovao se u isusovačkim školama, tri puta je pokušao studirati medicinu, jedanput pravo i jedanput glazbu (iz jednog pisma Nori),¹ ali je naposljetku završio studij suvremenih jezika (engleskog, francuskog i talijanskog) 31. listopada 1902. godine na Sveučilišnom koledžu u rodnom gradu (eng. *University College Dublin*). Pisati je počeo u ranoj mladosti. Budući da je jedan od najznačajnijih autora romana struje svijesti, književni ga kritičari smatraju pravim utjelovljenjem modernizma u romanesknoj prozi ranog XX. stoljeća.

Odgojen u katoličkom duhu, nastojao se osloboditi krutosti obiteljskog svjetonazora, vjerske strogoće i malograđanskog shvaćanja irskog domoljublja tako da mu je život bio obilježen stalnom pobunom protiv duhovne skućeno-

¹ Usp. Tatjana ARAMBAŠIN SLIŠKOVIĆ, *Koliki su te voljeli, moja Pulo!*, Zagreb – Pula, NZ Matice hrvatske – Grad Pula, 1996, 45.

sti sredine iz koje je potekao. Njegov odlazak u inozemstvo, najprije nakratko 1902. godine u Pariz,² a potom 1904. godine u Zürich, stoga treba promatrati kao sastavni dio spomenute pobune i stanoviti oblik dragovoljnog izgnanstva, što se u njegovu slučaju nerijetko ističe. Na svojem životnom putu taj će se moderni Odisej, s nevjenčanom (sve do 1931. god.) suprugom Norom Barnacle, zaustavljati u Trstu (više od desetljeća), Zürichu (tijekom Velikog rata) i Parizu (više od dvadeset godina između dva svjetska rata). Premda je u inozemstvu proveo ukupno 37 godina, vraćajući se kući samo dva-tri puta, u mislima dom nikad nije napustio, što je trajno obilježilo njegovo stvaralaštvo.³

Osim u ranim pjesničkim zbirkama, *Chamber Music* (1907.) (Komorna muzika (prev. Ivan Goran Kovačić), 1940.; Komorna glazba (prev. Ante Stamać), 1990.; Komorna mužika (prev. Željko Funda), 2001.) i *Pomes Penyeach* (1927.) (Pjesmice svaka groš,⁴ prev. Ante Stamać, 1998.), rodni grad spominje u svim svojim djelima, pri čemu se najprije misli na petnaest novela u zbirci *Dubliners*, objavljenoj osam godina nakon što je napisana 1914. godine. Jedna od njih dovršena je u Puli (prvobitno naslovljena *Christmas Eve*, a zatim *Hallow Eve*, no objavljena kao *Clay* (hrv. Ilovača), što saznajemo iz autorova prvog pisma bratu.⁵ Riječ je o naturalističkom (naturalizam Čehovljevog tipa)⁶ i simboličkom prikazu građana irske prijestolnice od predškolskog doba do starosti. U Hrvatskoj je objavljena dva puta u prijevodu Mirjane Buljan i Ante Stamaća, s Joyceovom jedinom dramom *Exiles* iz 1918. godine (Dublinci. Izgnanici, 1965.; Dublinci. Prognanici, 2001.).

Prvi Joyceov važan roman *A Portrait of the Artist as a Young Man* objavljen je 1916. godine i svojevrsna je duhovna autobiografija, jer prati autorov život od djetinjstva do odlaska u Pariz. Glavni junak, umjetnik Stephen Dedalus (ujedno Joyceov pseudonim), prolazi kroz proces odrastanja i sazrijevanja u sredini obilježenoj izrazitim religijskim i nacionalnim nabojem, pa doista nije teško uočiti da se roman temelji na autentičnim pojedinostima iz autorova života. Dakle, to je: »[...] objektivna, nepristrana slika jedne subjektivne svijesti u razvoju.«⁷ U hrvatskoj se inačici pojavljuje pod dva različita naslova, prvo kao *Mladost umjetnika* (prev. Stanislav Šimić, 1952. i 1965.), a zatim kao *Portret umjetnika u mladosti* (prev. Leo Držić, 1981.), odnosno *Giacomo Joyce* (prev. Antun Šoljan, 1981.). Zanimljivo je podsjetiti da je roman proizašao iz ostatka djela *Stephen*

² Vraća se ubrzo u Dublin zbog majčine smrti.

³ Za više podataka o Joyceovu životu, primjerice, Edna O'BRIEN, *James Joyce. A Life*, London, Penguin Books, 2011.

⁴ Objavljene u dvojezičnoj Joyceovoj zbirci *Pomes Pjesme* u izdanju Matice hrvatske.

⁵ Usp. Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 418.

⁶ Arnold KETTLE, The consistency of James Joyce, u: Boris FORD (ur.), *The Pelican Guide to English Literature. The modern age*, Harmondsworth, Penguin Books, ³1973, 319-332.

⁷ Ivo VIDAN, Engleski roman od 1900. do 1945., u: Breda KOGOJ-KAPETANIĆ, Ivo VIDAN (ur.), *Povijest svjetske književnosti*, knj. 6, Zagreb, Liber – Mladost, 1976, 221.

Hero (objavljen tek nakon autorove smrti, 1944. god.), jer je Joyce njegovu prvu verziju djelomice spalio.

Sljedeće u nizu Joyceovih prozних ostvarenja, *Ulysses*, nije samo njegovo ključno literarno postignuće, nego jedan od kanona svjetske književnosti XX. stoljeća, najprije zahvaljujući dojmljivoj uporabi jezika, stoga Vidan navodi da to nije prosječna knjiga »nego takva u kojoj su osobine koje su ovladale pripovjedačkom prozom našeg vremena više prisutne nego u bilo kojem drugom pojedinačnom djelu«. ⁸ U njegovih osamnaest poglavlja ne postoji kulminacija radnje; umjesto toga Joyce tumači mnoštvo detalja o svakodnevicu troje stanovnika Dublina (akvizitera oglasa Leopolda Blooma, njegove supruge Molly i već poznatog nesituiranog intelektualca Stephena Dedalusa) jednog dana, 16. lipnja 1904. godine (takozvana simulirana dokumentarnost). ⁹ Autor se pritom ponovno vraća svojem omiljenom lajtmotivu – jedinstvenom doživljaju rod-noga grada, povezujući ga s nepresušnom temom lutanja neprilagođenog pojedinca koji se odupire uobičajenom ritmu života u vlastitoj sredini, što se može naslutiti već u samom naslovu romana (lat. oblik imena Odisej). Prije nego što je objavljen kao cjelovita knjiga 1922. godine, pojedini su se njegovi dijelovi mogli čitati (1918.-1920.) u američkom časopisu *The Little Review* i engleskoj reviji *The Egoist*. U Hrvatskoj je očekivano preveden kao *Uliks*, prvi put 1957. godine (prev. Zlatko Gorjan), a drugi put 1991. godine (prev. Luko Paljetak). ¹⁰

Posljednji, iznimno opsežan roman *Finnegans Wake* (1939.) Joyce je pisao sedamnaest godina da bi ga naposljetku učinio nekomunikativnim zbog hermetična načina izražavanja izvan svih dotad uobičajenih jezičnih normi. Taj vrhunski roman-rijeka (početak i kraj povezani su u jednu rečenicu o rijeci Liffey), kako ga teoretičari književnosti nerijetko nazivaju, na makrorazini oslikava mit o neuništivosti života i povijesti kao kružnom tijeku (povijest se uvijek ponavlja), dok se na mikro razini može čitati kao kontinuitet irske povijesti i tradicije, te kao povijest jedne gostioničarske obitelji u Dublinu. Ponovno, dakle, nailazimo na autorovo nastojanje da jedan manji grad na rubu Europe pretoči u univerzalni prostor. Ako je Joyce »najintrigantniji prozni pisac engleskog govornog područja u XX. stoljeću«, onda je ovo »njegov najintrigantniji roman« ¹¹ zbog dojmljivog poigravanja pripovjednim tehnikama i vrlo smjelih jezičnih eksperimenata. No, upravo ga ta autorova narativna zaigranost čini itekako provokativnom književnom tvorevinom. ¹² Do sada nije preveden na hrvatski jezik. ¹³

⁸ Ivo VIDAN, *Uliks Jamesa Joycea. Krik i bijes Williama Faulknera*, Zagreb, Školska knjiga, 1996, 7.

⁹ Usp. Viktor ŽMEGAČ, *Povijesna poetika romana*, Zagreb, Matica hrvatska, ³2004, 281.

¹⁰ Izdanje iz 1965. godine također postoji.

¹¹ Ljiljana Ina GJURGAN, Joyce James, u: Dunja DETONI-DUJMIĆ (ur.), *Leksikon svjetske književnosti – pisci*, Zagreb, Školska knjiga, 532-533.

¹² Usp. Žmegač, *Povijesna poetika romana...*, 358.

¹³ No, u našoj relevantnoj literaturi najčešće se koriste inačice *Bdijenje Finneganova*, *Finnegani bdiju* i *Finneganova buđenje*.

Uzmemo li u obzir četiri knjige proze, koje okrunjuju Joyceovo stvaralaštvo, ne možemo zanemariti ni stajalište o njihovoj stilskoj evoluciji, unatoč sadržajnoj podudarnosti, jer se »[...] uvijek vraćaju na bitno istu temu, ali je iz knjige u knjigu obrađuju kompleksnije i simbolički, sve jače se udaljujući od činjeničnog realizma«. ¹⁴ Drugim riječima, Joyce kontinuirano (raz)otkriva svoj osobni pristup simbolici rodnog podneblja u svoj njegovoj složenosti, ali svaki put to čini sa sve zagonetnijim stilskim nijansiranjem, što njegove čitatelje uvijek iznova uvodi u začudnu igru zasnovanu na (izvan)jezičnoj provokativnosti, izlažući ih pritom pravoj komunikacijskoj kušnji.

2. Joyce u Puli (1904.-1905.)

Već smo spomenuli da je Joyce proveo duže razdoblje u Trstu, ali je tamo prvi put stigao u potrazi za poslom, ubrzo nakon što je napustio rodnu Irsku 1904. godine. Bilo mu je obećano mjesto nastavnika engleskog jezika u privatnoj Berlitzovoj školi (eng. *The Berlitz School of Languages*) u Trstu, ali ga nije mogao odmah dobiti, ¹⁵ pa su ga privremeno poslali u tek ¹⁶ otvorenu pulsku podružnicu, 208. po redu. Istina je da o njegovu boravku u Puli ne znamo mnogo, ali ipak raspoložemo nekim podacima i to najviše zahvaljujući autorovoj korespondenciji uglavnom s tri godine mlađim bratom Stanislausom ¹⁷ (12 pisama i 3 dopisnice napisane su u Puli između 31. listopada 1904. i 28. veljače 1905.). ¹⁸ Tako mu već sljedećeg dana po dolasku šalje prvo pismo o svojim dojmovima u kojem, pored ostalog, piše da se Pula nalazi »[...] na jadranskoj obali prema Turskoj«. ¹⁹

Joyce je doputovao sa svojom družicom Norom suvremenim parobrodom *Graf Wurmbrand* 30. listopada (nedjelja) navečer, ²⁰ onog istog dana kada se u parku ispred Arene postavljao spomenik austrijskoj carici i ugarsko-hrvatskoj kraljici Elizabeti (u narodu poznatijoj kao Sisi), ²¹ supruzi Franje Josipa I., ²² koji će poslije biti razmontiran i zauvijek uklonjen 9. svibnja 1919. godine na zahtjev

¹⁴ Vidan, *Ulliks Jamesa Joycea...*, 13.

¹⁵ Nije bilo slobodnih mjesta.

¹⁶ Dana 3. listopada 1904. godine.

¹⁷ Po jedno pismo napisano je ocu Johnu, teti Josephini i menadžeru Grantu Richardsu.

¹⁸ Korišteni podaci o korespondenciji prema Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*

¹⁹ *Isto*, 417.

²⁰ Redovita Lloydova parobrodsko linija s Trstom.

²¹ Jedini veći javni spomenik u Puli izgrađen sredstvima građana, a Park Marije Valerije u kojem je spomenik postavljen bio je u vlasništvu grada [Bruno DOBRIĆ, Sudbina triju javnih spomenika iz austrijskoga razdoblja grada Pule, *Nova Istra*, 47 (2013) 1-2, 287-318, 290-291].

²² O tome možemo također saznati iz obavijesti za građane (tal. *notizario cittadino*) pod naslovom *L'inaugurazione del monumento all'Imperatrice Elisabetta* u lokalnom glasilu *Il Giornaletto* broj 305 od 31. listopada 1904.

nove, talijanske uprave.²³ Dolazak još jednog nastavnika engleskog jezika²⁴ (za plaću od dvije funte za šesnaest sati nastave tjedno),²⁵ najavljen u lokalnom listu *Il Giornaletto di Pola*²⁶ odmah sutradan, trebao je privući zainteresirane na novi upis²⁷ od 9 do 12 sati svakog dana. Naime, 3. listopada u istoj se tiskovini prvi put pojavila obavijest Berlitzove škole iz koje izdvajamo mogućnost organiziranja individualne i grupne (s najviše osam osoba) nastave za odrasle²⁸ iz francuskog, engleskog, njemačkog (službenog), talijanskog i mađarskog jezika, od 8 do čak 22 sata.²⁹ Tijekom mjeseca listopada pojavilo se nekoliko sličnih obavijesti u istom glasilu, a u jednoj od njih (od 9. listopada) još saznajemo da cijena tromjesečne poduke u trajanju od 25 sati iznosi 25 kruna, unaprijed plativih i u ratama (tal. *anche in rate anticipate*).³⁰

U oglasu objavljenom točno mjesec dana nakon onog prvog (3. studenog) čitamo da su polaznici mogli učiti i hrvatski jezik,³¹ iako »gradska uprava nije nigdje trpjela hrvatskog jezika, ni u administraciji, ni u školama, ni u natpisima, ni na nadgrobnim spomenicima...«. ³² Polazeći od prezimena, pretpostavljamo da su nastavnici doista bili izvorni govornici jezika koje su poučavali, što se jasno spominje na početku svakog oglasa (tal. *Maestri delle rispettive Nazioni*), a općenito navodi kao Berlitzovo ključno pravilo pri zapošljavanju.³³ Dolazili su, kako čitamo, iz Londona (iako ne baš točno u Joyceovu slučaju), Pariza, Graza, Firenze i Ljubljane. Po dvoje ih je poučavalo engleski, francuski i talijanski jezik, dok je po jedan bio zadužen za nastavu njemačkog i hrvatskog jezika.

Njihovo je formalno obrazovanje navedeno u oglasu, pa možemo vidjeti da nisu svi imali odgovarajuću diplomu, kao što je bio slučaj s Joyceom. Naime, pored njegova prezimena piše *dottore in filosofia*, dok se za njegovog kolegu Eyersa, primjerice, navodi da je završio trgovačku školu (eng. *Commercial School*). Jedino za tečaj mađarskog jezika nije bilo podataka zato što je o njegovu održavanju tek trebalo donijeti odluku (tal. *da destinarsi*). Uočavamo potom da su se satovi održavali tri puta tjedno (ponedjeljkom, srijedom i petkom),

²³ Usp. Dobrić, *Sudbina triju javnih spomenika...*, 295.

²⁴ *Il 2.0 docente per l'inglese*, pisalo je u obavijesti o dolasku (*Avviso* u *Il Giornaletto di Pola*, br. 305 od 31. listopada 1904.).

²⁵ Iz pisma bratu od 19. studenog (Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 419).

²⁶ Izlazio od 1900. do 1909. godine.

²⁷ Željeni termini bili su već popunjeni.

²⁸ Odmah pored službenog naziva škole na engleskom jeziku redovito se navodi i sljedeći na talijanskom jeziku: *Istituto linguistico per Adulti*.

²⁹ *Il Giornaletto di Pola*, 3. listopada 1904., <https://library.foi.hr/novine/broj.aspx?v=o&z=802&c=56&godina=1904&broj=000305&F=P&stranica=001> (20.01.2021).

³⁰ *Il Giornaletto di Pola*, 9. listopada 1904., <https://library.foi.hr/novine/broj.aspx?c=56&godina=1904&broj=000277&datum=1904-10-04&F=P&stranica=001> (20.01.2021).

³¹ *Il Giornaletto di Pola*, 3. studenog 1904., <https://library.foi.hr/novine/broj.aspx?C=56&godina=1904&broj=000308&datum=1904-11-03&F=P&stranica=001> (20.01.2021).

³² Mate BALOTA, *Puna je Pula*, Pula, Amforapress, 2005, 77.

³³ Usp. Anthony P. R. HOWATT, Henry G. WIDDOWSON, *A History of English Language Teaching*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 224.

tako da su dame poduku iz, primjerice, engleskog jezika imale od 11 do 12 sati, a gospoda od 19 do 20 sati. Jedan od dva tečaja francuskog jezika za polaznice nije bio predviđen na početnoj razini, što se može reći i za jedan od dva tečaja njemačkog jezika za polaznike. Ostali su tečajevi bili namijenjeni početnicama i početnicima. Nastava je trebala početi 7., 8. ili 9. studenog, ovisno o tečaju, tako da je za one koji su odabrali učiti, primjerice, engleski jezik prvi sat bio predviđen već 7. studenog. No, u posljednjem oglasu iz analiziranog razdoblja (od 6. studenog) kao datum početka naveden je 14. studeni (za gospođe i gospođice), odnosno 15. studeni (za gospodu).³⁴

Osim toga, čini se važnim spomenuti da je Berlitzova škola obavljala svoju djelatnost u gradskom središtu, pored antičkog Slavoluka Sergijevaca, u novozgrađenoj dvokatnici na adresi Clivo San Stefano 1 (danas Trg Portarata 1). Od rujna 2003. godine na tom se mjestu nalazi brončana statua Joycea u sjedećem položaju,³⁵ ispred kafića simboličnog naziva Uliks, koja je prava atrakcija za turiste, iako je, prije svega, podsjetnik Joyceu u čast (pored nje je postavljena i prigodna spomen ploča). Dodajmo da je, zahvaljujući najnovijoj turističkoj ekspanziji grada neposredno prije izbijanja pandemije bolesti COVID-19 – ponajprije među turistima s engleskog govornog područja – u istoj zgradi bio otvoren hostel pod nazivom Joyce.

Voditelj, ali ne i vlasnik,³⁶ škole Alessandro Francini Bruni postaje Joyceov najbolji prijatelj, iako mu je njegov talijanski jezik pod utjecajem književnosti *cinquecenta* pomalo čudan, dok Joyce ovdašnji talijanski jezik smatra iskvarenim.³⁷ Dogovaraju se da će jedan drugog poučavati, a sličan će dogovor postići s francuskim³⁸ i njemačkim³⁹ kolegom, pa možemo reći kako je Joyce u Puli nastojao usavršiti druge jezike, po svoj prilici svjestan da mu to znanje može koristiti, jer su tada u gradu bila navodno još samo tri ili četiri Engleza (iz pisma ocu od 10. studenog).⁴⁰ Tajnica škole Amalija Globočnik, Ljubljancanka i predavačica hrvatskog jezika, sjeća se skromnih prilika u kojima je Joyce živio (u unajmljenom stančiću bez grijanja preko puta škole u Via Gulia 2, danas Laginjina 2).⁴¹ Osim što je upravo tada koncipirao neka od svojih temeljnih estetskih načela (*Esthetic Philosophy*, iz pisma bratu od 19. studenog), radio je na romanu o junaku Stephenu, koji će poslije dobiti naslov Portret umjetnika u

³⁴ *Il Giornale di Pola*, 6. studenog 1904., <https://library.foi.hr/novine/broj.aspx?v=O&z=802&C=6&godina=1904&broj=000311&F=P&stranica=001> (20.04.2021).

³⁵ Rad akademskog kipara iz Labina Mate Čvrlička, postavljen u lipnju, a svečano otkriven 13. rujna 2003.

³⁶ Vlasnik je bio Almidano Artifoni.

³⁷ Usp. Igor DUDA, Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33 (1999-2000) 1, 105-116.

³⁸ Usp. Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 409.

³⁹ Iz pisma ocu od 10. studenog, usp. *isto*, 417.

⁴⁰ Čak i Nora uči francuski jezik (iz pisma bratu od 7. veljače 1905.).

⁴¹ Usp. Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 410.

mladosti (završio tri poglavlja)⁴² i već spomenutoj priči *Christmas Eve*, također je povremeno prevodio i pisao književne članke da bi dodatno nešto zaradio, jer zaposlenici Berlitzove škole nisu smjeli održavati privatnu poduku (navodi u pismu ocu od 10. studenog). Ipak, životni su mu se uvjeti postupno poboljšavali, te počinje još češće zalaziti u tada kultnu kavanu *Miramar*.⁴³ Iz različitih pisama možemo još saznati da kupuje novo (smeđe) odijelo, popravlja zube, nabavlja pijanino, nalazi bolji smještaj u Via Medolino 7 (danas Flanatička 16), obilazi Brijune s najbližim suradnicima i uživa u medenom mjesecu sa svojom odabranicom Norom. To se razdoblje može smatrati donekle uspješnim u njegovu životu, jer prvi put ima redovite prihode i stanovitu materijalnu sigurnost. No, jednog nedjeljnog jutra (5. ožujka 1905.) naglo napušta Pulu,⁴⁴ navodno zato što su austrijske vlasti odlučile protjerati strance, jer su u gradu otkrile krug špijuna.⁴⁵ Biografi bilježe da se Joyce potom konačno zaposlio u Berlitzovoj školi u Trstu, gdje će ostati do 1920. godine. Nikada se više neće vratiti u Pulu za koju uglavnom nije imao previše pohvalnih riječi.

3. Berlitz i reformski pokret

Prvu privatnu školu pod svojim imenom Maximilian Delphinus Berlitz (1852.-1921.) otvorio je u Providenceu, država Rhode Island, 1878. godine. Premda Nijemac rođenjem, veći dio života proveo je u Sjedinjenim Američkim Državama, ali je stalno putovao i širio lanac svojih škola. Do 1900. godine već ih je djelovalo sedamdesetak, čak u Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj. Ne iznenađuje da su prve engleske škole tog tipa otvarane u velikim industrijskim središtima (London, Leeds, Bradford, Manchester, Newcastle-upon-Tyne, itd.), koja su bila poznata po snažnim trgovačkim vezama širom svijeta. Najveća potražnja za konverzacijskim tečajevima (organiziranim uglavnom na početnoj razini) zabilježena je desetak godina prije Velikog rata, pa je tada bilo aktivno dvjestotinjak škola, najviše u Njemačkoj (63). Zahvaljujući svojem smionom pothvatu, Berlitz se uvrstio u začetnike takozvanog reformskog pokreta (François Gouin, Henry Sweet, Wilhelm Viëtor, Paul Passy, Otto Jespersen, itd.), jer je poučavanju stranih jezika pristupio pragmatično, svjestan njihove važnosti ne samo u akademskom, nego i poslovnom okruženju.⁴⁶ Čini nam se ujedno korisnim podsjetiti da su druga polovica XIX. i početak XX. stoljeća bili obilježeni snažnijim razvojem željezničkog prometa, što je ljudima olakšalo putovanje do udaljenih krajeva u potrazi za avanturom, zaradom, poslom,

⁴² Iz pisma bratu od 20. veljače konkretno saznajemo da su to poglavlja XV-XVII.

⁴³ Usp. Bruno DOBRIĆ, Stare pulske kavane, *Hrvatska revija*, 3 (2003) 4, 39-47, 44.

⁴⁴ Iz posljednjeg pisma poslanog bratu iz Pule saznajemo o odlasku.

⁴⁵ Usp. Duda, *Elementi kozmopolitizma u Puli...*

⁴⁶ Usp. Howatt, Widdowson, *A History of English Language Teaching...*, 187-228.

istraživanjem i sličnim, pa se znanje stranih jezika prepoznavalo kao prednost u životu.

Spomenuti reformski pokret nastao je krajem XIX. stoljeća kao reakcija na nedostatke prethodno dominantne gramatičko-prijevodne metode koja se temeljila na poučavanju živih jezika po uzoru na latinski kao klasični jezik (jezik je prije predmet proučavanja nego komunikacijsko sredstvo), pa će memoriranje gramatičkih pravila i struktura, dopunjeno prevođenjem uglavnom književnih tekstova, teško dovesti učenika do razine fluentna govornika ili korisnika jezika.⁴⁷ Reformski je pokret u dvadesetogodišnjem razdoblju (1882.-1904.) bitno utjecao na uvođenje promjena u školski sustav, ubrzao nadležna ministarstva na ubrzano administrativno djelovanje, potaknuo osnivanje novih organizacija (npr. Američko udruženje za suvremeni jezik, eng. *Modern Language Association of America*, 1883.; Britansko udruženje za suvremeni jezik, eng. *Modern Language Association of Great Britain*, 1892.) i, što je možda najvažnije, intenzivirao raspravu o poučavanju stranih jezika koja traje do danas.

Nerijetko se tako spominju, primjerice, odlučnost stručnjaka u mnogim zapadnim zemljama krajem XIX. stoljeća za slobodnije uvođenje suvremenih jezika u školske i sveučilišne programe, za prestanak njihova uspoređivanja s klasičnim jezicima, te za reformu nastavnih metoda.⁴⁸ Primijenjeni su lingvisti radikalnim odmakom od prevladavajućeg didaktičkog pristupa otvorili put takozvanoj prirodnoj metodi zbog uvjerenja da je stranim jezikom moguće ovladati relativno brzo i jednostavno, kao što je usvojiti materinski jezik. Imajući u vidu isključivu orijentiranost na ciljni jezik, bez posredovanja materinskog jezika, nova je metoda još nazvana direktnom. Čini se važnim ujedno spomenuti da je tada, točnije 1886. godine, osnovana jedna od ključnih lingvističkih organizacija – Međunarodno fonetsko udruženje (eng. *International Phonetic Association*) – te pokrenut njezin časopis (fr. *Le Maître Phonétique*). Udruženje će, među prvim potezima, 1889. godine predložiti sustav za transkripciju glasova pod nazivom Međunarodna fonetska abeceda (eng. *International Phonetic Alphabet, IPA*).⁴⁹

Zahvaljujući neupitnoj prevlasti jezika-cilja u nastavi, poznavanje glasovnog sustava postaje jednim od temeljnih postulata, pa se najčešće prvo uvodi notacijski sustav IPA da bi se vrlo rano mogao usvojiti prihvatljiv, odnosno pravilan izgovor. Početno je usvajanje leksika obuhvaćalo koncepte iz najbližeg okruženja i aktivnosti koje su se relativno lako provodile u učionici. Postupno se prelazilo na realnije komunikacijske situacije. Na taj su način, smatrali su zagovaratelji, učenici od početka bili izloženi potpunim, smislenim rečenica-

⁴⁷ Usp. Mirjana PREBEG-VILKE, *Uvod u glotodidaktiku. Teorija nastave stranih jezika s posebnim osvrtom na engleski jezik*, Zagreb, Školska knjiga, 1977, 9-42.

⁴⁸ Usp. Hans Heinrich STERN, *Fundamental Concepts of Language Teaching*, Oxford, Oxford University Press, 1983, 456-460.

⁴⁹ David CRYSTAL, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Malden, Blackwell Publishing, 2008, 251.

ma kao elementima jednostavnog razgovornog diskursa – najčešće u obliku pitanja i odgovora ili nastavnikova izlaganja. To ujedno znači da je govorenje imalo prednost u usporedbi s čitanjem, odnosno pisani se materijal učenicima prezentirao tek nakon što bi naučili nove riječi i sintagme uvježbavajući govorni jezik u raznim situacijama. Uobičajeno se čitalo naglas, bez obzira jesu li to činili nastavnici ili učenici koji su, pak, poticani na samostalno pogađanje značenja nepoznatih riječi iz konteksta, bez uporabe dvojezičnih glosara ili rječnika. Kada nisu uspijevali u tome, nastavnici su im pomagali, koristeći se raznim ilustracijama i jezikom tijela ili dajući im objašnjenja na ciljnom jeziku; tekstovi se nikada nisu prevodili na materinski jezik. Učenici su razvijali vještinu pisanja tako što su najprije usvajali transkripciju, potom pisali kraće sažetke o pročitanoj tekstu ili provedenoj raspravi, da bi se postupno usmjeravali prema kreativnom pisanju raznih uradaka.⁵⁰

Dok su njezini zagovaratelji krajnji cilj direktne metode vidjeli u razvijanju sposobnosti mišljenja na jeziku-cilju (uključujući govorni i pisani kod), prepoznajući njezine prednosti uglavnom u aktivnom i zanimljivom, a ponekad donekle uzbudljivom načinu učenja (inhibicija pri uporabi novog jezika u pravilu je slabijeg intenziteta u relativno nestrukturiranim situacijama u što ranijoj fazi), njezini su protivnici upozoravali na opasnost od pojave pidžinizacije (izrazi te redukcije jezika na gramatičkom, leksičkom i stilskom planu), što je poslije teško eliminirati. Ipak, njihova se glavna kritika direktne metode odnosila na poistovjećivanje usvajanja materinskog jezika u ranom djetinjstvu s ovladavanjem stranim jezikom u adolescentskoj ili odrasloj dobi. Odavno je, naime, poznato da ta dva procesa nisu uopće identična, jer potonji nastaje na podlozi već postojećeg jezičnog sustava, što ujedno otvara složeno pitanje prijenosa (eng. *transfer*), kojem se danas pristupa kao dvosmjernom konstruktivnom potencijalno negativnim i/ili pozitivnim posljedicama. Nužno je nadalje istaknuti da izrazito induktivni pristup, utemeljen na stalnoj uspostavi direktnih asocijacija između stranih leksičkih jedinica i situacija kojima odgovara njihova pravilna uporaba, može biti problematičan učenicima koji teže samostalno zaključuju, zbunjivati ih i, konačno, potpuno demotivirati u jezičnom i komunikacijskom smislu. Opisana se metoda također pokazala zahtjevnom za nastavnike, jer ih je suočavala s ozbiljnim izazovima – od besprijekornog korištenja stranog jezika u svakom trenutku (materinski jezik nije bio dopušten) do stalnog ulaganja neiscrpane energije (mimika, geste, pokreti i sl.) potrebne također za traženje raznih materijala (uvijek dostupnih da bi se znali/mogli što učinkovitije upotrijebiti).

Svjesni spomenutih nedostataka, stručnjaci su naknadno modificirali direktnu metodu uglavnom tako što su dopustili uporabu materinskog jezika u slučajevima krajnje komunikacijske nužde (radi vremenske uštede ili učeni-

⁵⁰ Usp. Wilga RIVERS, *Teaching Foreign-Language Skills*, Chicago, The University of Chicago Press, 1981, 31-33.

kova/nastavnikova mentalnog rasterećenja), uključili eksplicitna gramatička objašnjenja, intenzivirali gramatičke vježbe i uveli tehniku prevođenja kada je trebalo provjeriti koliko su učenici doista razumjeli pojedinosti u nekom tekstu.

4. Joyceovo poučavanje unutar reformskog pokreta

Direktna se metoda pokazala uspješnom najčešće u privatnim školama,⁵¹ poput Berlitzovih, zahvaljujući motiviranim odraslim polaznicima, kojima je glavni cilj bio što brže postići tečnost u govoru, te naučiti temeljne leksičke jedinice i gramatičke strukture ključne za ostvarivanje svakodnevne komunikacije ili osnovno snalaženje u nekom novom, inozemnom okruženju.

Kako su reagirali Joyceovi učenici i koliko su bili uspješni u svojim nastojanjima? Konkretnih podataka nemamo mnogo, stoga nam preostaje tumačenje u svjetlu poznatih činjenica. Tu najprije mislimo na sažete metodičke upute što ih je sastavio Berlitz, iako, unatoč bogatom iskustvu, nikada nije napisao neki temeljni priručnik ili udžbenik za učenje stranih jezika. Drugi koristan izvor podataka pronalazimo u članku *Die Berlitz-Methode* iz časopisa *Englische Studien* (1895.), tradicionalno smatranom najboljim i najpouzdanijim opisom spomenute metode. Napisao ga je voditelj dresdenske škole, Arthur Pakscher, koji navodno nije rado prihvatio svoje zaposlenje zbog tadašnjeg popularnog stajališta prema kojem Berlitzov pristup podrazumijeva mehanički i površni način učenja stranog jezika, premda se danas uglavnom smatra prilično jednostavnom i strukturiranom metodom.⁵² No, zahvaljujući spomenutom članku, poznato je da je tečaj za početnike bio organiziran u dva dijela, a svaki je od njih imao dvije cjeline. U prvom su dijelu, na početku tečaja, polaznici usvajali jednostavne riječi (imenice za, primjerice, predmete u učionici, dijelove tijela i odjeću; pomoćni glagol »biti« i neke od najčešće korištenih glagola; osnovne pridjeve i prijedloge), dok su pisanom kodu bili izloženi tek od osme lekcije. Zatim je slijedila uporaba jednostavnih tekstova, kojima su se u drugom dijelu dodavali dijalozi iz svakodnevnih situacija. Nastavne su aktivnosti uglavnom provedene u obliku pitanja i odgovora, jasno – samo na stranom jeziku. Kao najvažniju skupinu autor izdvaja polaznike večernjih tečajeva, a upravo je njih poučavao mladi Joyce.

Budući da su uglavnom bili mornarički časnici austrijske ratne flote (iz pisma ocu od 10. studenog),⁵³ koja je pripadala Dvojnoj Monarhiji – istinskoj mješavini naroda, kultura, konfesija i jezika na širem srednjoeuropskom prostoru – mogli su uočiti važnost znanja stranih jezika u postizanju profesionalnih, ali

⁵¹ Usp. Melinda WHONG, *Language Teaching. Linguistic Theory in Practice*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2011, 26-27.

⁵² Usp. Howatt, Widdowson, *A History of English Language Teaching...*, 225.

⁵³ Usp. Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 418.

i privatnih, ciljeva. U odrasloj su dobi lakše određivali životne prioritete, praktično razmišljajući ne samo o ulaganju vremena, energije, truda, novca i ostalih resursa za njihovo ostvarenje, nego i onom što zauzvrat mogu dobiti. Dodatnu motivaciju mogli su pronaći u činjenici da im je nastavnik bio izvorni govornik jezika što ga je poučavao, a to bi se dalo potkrijepiti velikim zanimanjem za upis tečaja nakon objave njegova dolaska u lokalnom glasilu (eng. *James A. Joyce, BA, Bachelor of Arts and Modern Literature*). U pismu ocu od 10. studenog on čak poziva brata da se zaposli u nekoj od Berlitzovih škola u Europi, štoviše, sam će ga uputiti u poučavanje, »[...] jer teško mogu dobiti engleske učitelje za inozemstvo«. ⁵⁴

Ako ih je dosljedno poučavao po načelima direktne metode, što je sasvim izvjesno zbog njezine popularnosti i logičnih zahtjeva poslodavca, polaznici su mogli uspješno razvijati najprije vještine slušanja i govorenja. Budući da se Joyce već počeo baviti pisanjem, a bio je načitan s obzirom na osobne sklonosti i stečeno formalno obrazovanje, moglo bi se pretpostaviti da im je ipak isticao važnost čitanja (i pisanja) na stranom jeziku, to više što je poznato da je puno čitao tijekom boravka u Puli (Ernest Renan, Henry James, Conan Doyle, William B. Yeats, Marie Coreli itd.). ⁵⁵ Zbog prirode njihova posla od časnika se nije očekivala statičnost, nego spremnost da brzo napuste mjesto trenutna boravka i otputuju drugdje, a znanje novog jezika dodatno bi im pomoglo u komunikaciji, stoga pronalazimo još jedan razlog za njihovo motivirano pohađanje nastave. Istina, engleski jezik nije imao današnji prestižni status (lat. *lingua franca*), što je tada bio slučaj s francuskim jezikom, pa Joyce u posljednjem pismu poslanom iz Pule (28. veljače 1905.) savjetuje bratu da obvezno nauči razgovorni francuski, jer se tako može snaći bilo gdje u Europi s obzirom da ga, kao što smo već vidjeli, nagovara da dođe poučavati na kontinent.

Ne smijemo, međutim, zanemariti ni činjenicu da su njegovi polaznici živjeli u višenacionalnoj i višejezičnoj Puli, pa su mogli uočiti prednosti spontane komunikacije na raznim jezicima u njima najbližem okruženju. Poznato je još da su časnici, njegovi najbrojniji učenici, u očima tadašnje većine imali zavidan životni stil (nadasve sigurna primanja i bogat društveni život), pa im je upis na tečaj nekog stranog jezika mogao biti još jedan u nizu očekivanih izazova i/ili oblika rasonode.

No, što reći za njihova nastavnika? Našavši se neplanirano, po potrebi službe, u »pomorskoj Sibiriji«, ⁵⁶ možda nije bio izrazito motiviran poučavati u jednoj njemu ne baš zanimljivoj sredini – zabačenoj u odnosu na London, Pariz ili Zürich. Štoviše, Pula mu se nije odmah svidjela zbog izrazita vojničkog ozračja, meteža na ulicama i iznimne hladnoće te zime, ⁵⁷ nego mu je tamošnje

⁵⁴ *Isto*, 418.

⁵⁵ Doznajemo iz raznih pisama, više u *isto*, 399-446.

⁵⁶ Iz pisma teti Josephini, usp. *isto*, 424.

⁵⁷ Usp. Elmo CVEK, *Naredba br. 12. Pula u doba Austrije – ljudi i građevine*, Pula, Histria Croatica c.a.s.h., 2015, 226-229.

poučavanje bilo, prije svega, glavni izvor prihoda pomoću kojih je sebi i voljenoj Nori (u međuvremenu zatrudnjela, iz pisma bratu od 28. prosinca)⁵⁸ uspio osigurati skromnu egzistenciju u vrlo skupoj Puli (iz posljednjeg pisma bratu od 28. veljače).⁵⁹ Pula je u to doba bila doista prosperitetna, pa nije čudno što Dukovski njezinu snažnu modernizaciju, započetu još 1856. godine gradnjom Arsenala, naziva »kopernikanskim obratom« u usporedbi s prijašnjim razdobljem.⁶⁰ Osim toga, može se pretpostaviti da je nastavni rad Joyceu oduzimao vrijeme koje bi radije uložio u intenzivnije stvaralaštvo (pisao je čak u kavanama, što također saznajemo iz pisma bratu od 28. prosinca). Takvom početnom raspoloženju moglo je ujedno pridonijeti razočaranje zbog toga što se nije odmah zaposlio u Trstu.

Naše nastojanje da što vjernije prikažemo Joyceovo poučavanje u Puli, unatoč prilično oskudnim dokazima, donekle potvrđuju sljedeće riječi izvjesnog Stanka Pastrovića, jednog od njegovih budućih tršćanskih učenika:

»[...] Pravio se strog, nije mu se dalo poučavati. Dosljedno se držao direktne metode, nije dopuštao da se govori talijanski. Uporno je vježbao đake. [...] Nervozno je hodao krupnim koracima između klupa. Više radio vokabular nego gramatiku.«⁶¹

U procjepu između htjenja i mogućnosti, dok čeka željeno namještenje u Trstu, nakon dva mjeseca boravka u Puli, piše svojoj teti Josephini Murray ove retke:

»Pokušat ću se preseliti u Italiju što prije bude moguće, jer mrzim ovu katoličku zemlju s njezinih stotinu naroda i tisuću jezika, kojom upravlja parlament koji se ne može dogovoriti i zasjeda cio tjedan pri najviše i najviše psihički korumpiranoj kraljevskoj kući Europe.«⁶²

No, 7. veljače ili točnije pet dana nakon izleta na još uvijek naseljene Brijune, povodom svojeg dvadeset i trećeg rođendana, bratu šalje pismo pod potpuno drugačijim dojmom: »Svaka mala gozba blagdan je u ovoj zemlji.«⁶³ U istom pismu priznaje zadovoljstvo životom unatoč tome što svakodnevno radi u školi od 9 do 15 sati i puno piše. Joyce se, dakle, slučajno zatekao u »čudnom starom mjestu« (iz pisma bratu od 19. siječnja),⁶⁴ kao što ga je slučajno morao napustiti nakon 18 tjedana ili 126 dana, baš kada mu je život postao ugodniji zbog rela-

⁵⁸ Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 422.

⁵⁹ *Isto*, 431.

⁶⁰ Darko DUKOVSKI, *Povijest Pule. Deterministički kaos i jahači apokalipse*, Pula, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2011, 116.

⁶¹ Ivo VIDAN, Joyce i južni Slaveni, u: Ljiljana Ina GJURJAN, Tihana KLEPAČ (ur.), *Irsko ogledalo za hrvatsku književnost: teorijske pretpostavke, književne usporedbe, recepcija*, Zagreb, FF press, 2007, 177-188, 184.

⁶² Arambašin Slišković, *Koliki su te voljeli...*, 424.

⁶³ *Isto*, 427.

⁶⁴ *Isto*, 426.

tivno stabilnih materijalnih prilika, boljeg⁶⁵ smještaja i veselog druženja s, pretpostavljamo, vršnjacima (Artifoni, Francini, Globočnik i Eyers), jer je poznato da je Berlitz najčešće zapošljavao mlađe osobe, uglavnom na proputovanju (kao što je to bio Joyce), pa je fluktuacija nastavnog kadra bila jedan od ozbiljnijih problema u njegovim školama.

Umjesto zaključka

Opisana slučajnost iz života Jamesa Joycea, međutim, jedna je od najslavnijih kozmopolitskih epizoda u povijesti grada Pule između 1850. i 1918. godine.⁶⁶ Stoga smatramo da, unatoč nedostatku još čvršćih dokaza, zaslužuje pozornost – to više što je možemo povezati s faktografijom metode koja je na svoj način obilježila povijest nastave stranih jezika u globalnim razmjerima. Pritom bismo podsjetili na 1904. godinu kao zanimljivu poveznicu između Joyceova dolaska u Pulu i objavljivanja prvog engleskog izdanja utjecajnog djela Otta Jespersena⁶⁷ pod naslovom *How to Teach a Foreign Language*. Dok se upravo taj događaj ističe kao krajnja točka potrebna za sustavni uvid u razmjere reformskog pokreta kojem je ugledni danski lingvist dao značajan doprinos, donekle bismo mogli opisano pulsko razdoblje u životu znamenitog irskog autora smatrati početnom točkom njegova književnog stvaralaštva kojem je, pak, prethodilo poučavanje engleskog jezika po načelima toga pokreta.

⁶⁵ U novom stanu ima peć i pisaci stol (iz pisma bratu od 13. siječnja 1905.).

⁶⁶ Usp. Duda, *Elementi kozmopolitizma u Puli...*

⁶⁷ Otto JESPERSEN, *Sprogundenrvisning*, København, Det Shuboeske Forlag, 1901.

Renata Šamo*

*James Joyce's Stay in Pula (1904 – 1905)
Viewed in a Wider Context of FLT Reform Movement*

Summary

A great master of the world literature, James Joyce (1882-1941), spent a shorter period (30th October 1904 – 5th March 1905) in Pula, teaching English to the Austrian officers in one of the Berlitz schools, which was very influential at that time. This paper first surveys the key bio-bibliographical data about Joyce and presents the circumstances of his arrival to the most important naval port in the Austro-Hungarian Monarchy, and then considers their possible influences on his writing. Special attention is paid to the above-mentioned school and its activities, pointing out the specific features of the Berlitz method, even today easily identified around the world, since it had a significant role in developing the methodology of foreign language teaching, especially before the Great War. It should be emphasised that data under this analysis have largely resulted from his correspondence mostly with his brother and the local newspaper clips about the foreign language learning courses. Regarding Joyce in such an unusual context, the paper should be seen also as a contribution to research on the history of English teaching and learning in the Republic of Croatia, and might be interesting to experts in the history of literature, particularly the ones studying the life and work of the famous Irish writer.

Key words: Berlitz school, Direct Method, James Joyce, Pula, Reform Movement.

(na engl. prev. Renata Šamo)

* Renata Šamo, PhD, Full Prof., Juraj Dobrila University of Pula, Faculty of Humanities; Address: Ivana Matetića Ronjgova 1, HR-52100 Pula, Croatia; E-mail: renata.samo@unipu.hr.